

Ebû Sufre ile Resûlullah'ın amcazadesi Kusem b. Abbas gibi önemli şahsiyetler de vardı. Önce selefi Ubeydullah b. Ziyâd'ın 53 (673) yılında vergiye bağladığı Buhara'ya yöneldi. Bu sırada kocası öldüğü ve oğlu da küçük olduğu için şehrin yönetimini üstlenen Bîdûn Hatun daha önce imzalanan barış antlaşmasına bağlılığını bildirdi ve antlaşmadaki vergi yükümlülüğünün gereği olarak 300.000 dirhem gönderdi. Bîdûn Hatun, bu sırada Semerkant ve Soğd şehirlerinden kalabalık birliklerin kendisine yardım için gönderileceğine dair haberler üzerine Saîd b. Osman'a karşı savaşa niyetlendiyse de bunu göze alamadı. Ya'kübî ise Saîd b. Osman'ın ona yardım için gelen orduyla savaştığını ve onları yenilgiye uğrattığını bildirmektedir (*Târîh*, II, 237).

Daha sonra Semerkant üzerine yürümek isteyen Saîd b. Osman antlaşma gereği Buharalılar'dan asker yardımı ve kılavuz desteği aldı. Ayrıca onların ordusuna arkadan saldırmalarını önlemek için hânedan üyeleri, üst düzey yöneticileri ve şehrin ileri gelenlerinden bir grup Buharalı'yı rehine olarak yanında götürdü (İbn A'sem el-Kûfî, II, 28). Semerkant'ı kuşatan Saîd, üç gün süren şiddetli çatışmaların ardından Semerkantlılar'ın barış teklifini kabul ederek şehre girdi. Yapılan antlaşmaya göre yıllık 700.000 dirhem vergi ödemeyi ve ileri gelenlerden rehinelere vermeyi kabul ettiler. Çatışmalar sırasında şehid düşenler arasında Kusem b. Abbas da bulunuyordu. Saîd b. Osman, Mühelleb b. Ebû Sufre ve Ahnef b. Kays da birer gözlerini kaybetmişti. Ordusuyla Semerkant'tan ayrılan Saîd b. Osman, Ceyhun üzerinde önemli bir kale olan Tirmiz'i alıp burada da bir antlaşma imzaladı, Huttel'den de bağlılık sözü aldı, ardından Buhara'ya döndü.

Saîd b. Osman bu başarılarına rağmen bir yıl sonra valilik görevinden azledildi (57/677). Görevden alınmasında Muâviye'nin onun hilâfet iddiasıyla isyana kalkışabileceği kaygısının rol oynadığı belirtilmektedir (Belâzûrî, *Ensâb*, VI, 247). Bu arada Saîd'in kendi isteğiyle valilikten ayrıldığı da söylenmektedir (İbn A'sem el-Kûfî, II, 31). Saîd b. Osman, Muâviye'nin ölümüne kadar Dimaşk'ta kalmayı tercih etti. Orada bir iktâ arazisinin bulunduğu ve Muâviye'nin kendisine 100.000 dirhem verdiği zikredilir. Ardından Buhara ve Semerkant'tan aldığı ve söz verdiği halde serbest bırakmadığı rehinelere birlikte Medine'ye gitti. Medine'de rehinelere silah ve elbiselerini, altın ve gümüşlerini alıp âzatlıla-

rına dağıttı; onları hurma bahçelerinde ve tarım işlerinde çalıştırdı. Rivayete göre, her biri aristokrat bir aile çocuğu olan rehinelere kendilerine reva görülen bu muameleyi hazmedememiş, bahçede oturduğu bir sırada Saîd'in üzerine hücum edip onu öldürdükten sonra intihar etmiştir. İbn A'sem el-Kûfî'nin aktardığı bir rivayette göre ise Saîd'i öldüren rehinelere kaçıp dağa sığınmış, etraflarını saran Medineliler'e teslim olmayıp bir süre sonra açlık ve susuzluktan ölmüştür (*a.g.e.*, II, 31). Saîd b. Osman'ın 61 (680-81) yılı civarında öldürüldüğü anlaşılmaktadır. Babası Hz. Osman, Talha b. Ubeydullah ve diğer birkaç sahâbiden az sayıda hadis rivayeti bulunan Saîd, Medineli tâbiinin ilk tabakasından sayılır. İyi bir hatip ve aynı zamanda şair olduğu ifade edilmektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Sa'd, *eş-Tabakât*, V, 153; Belâzûrî, *Fütûh* (Payda), s. 597-600; a.m.f., *Ensâb* (Zekkâr), VI, 245-248; Ya'kübî, *Târîh*, II, 237; Taberî, *Târîh* (Ebû'l-Fazl), V, 304-306; İbn A'sem el-Kûfî, *Kitâbü'l-Fütûh* (nşr. Süheyl Zekkâr), Beyrut 1412/1992, II, 26-31; Nerşahi, *Târîhu Buḥârâ* (trc. ve nşr. Emîn Abdülmecid Bedevî – Nasrullah Mübeşşir et-Tırâzî), Kahire 1385/1965, s. 63-65; Makdisî, *el-Bed' ve't-târîh*, V, 81; VI, 4; Ebû Hilâl el-Askerî, *el-Evâ'il*, Beyrut 1407/1987, s. 228; İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk* (Amfî), XXI, 220-228; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, III, 512-514; Safedî, *el-Vâfi*, XV, 241-242; Hasan Kurt, *Orta Asya'nın İslâmlaşma Süreci (Buḥârâ Örneği)*, Ankara 1998, s. 146-149; Osman Aydınlı, *Fethinden Sâmânîlerin Yıkılışına Kadar Semerkant Tarihi* (doktora tezi, 2001), MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 165-170; Mahmûd Şit Hatâb, "Saîd b. 'Osman b. 'Affân el-Umevî fâtihu Buḥârâ ve Semerkand ve Tirmiz", *MMİr*, XV/232 (1967), s. 39-50.

HASAN KURT

SAİD PAŞA

(1822-1863)

Mısır valisi.

Kahire'de doğdu. Mısır Valisi Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın dördüncü oğludur. İyi bir eğitim aldı. Çocuk yaşta denizcilğe merak sardığı için öğrenimini daha çok bu alanda yapması sağlandı. 1832-1835 yıllarında danışman sıfatıyla Mısır'da bulunan Ferdinand de Lesseps onun hem hocası hem arkadaşı oldu. Özellikle aşırı kilolanma eğilimi gösterdiği için onun teşvikiyle spora yöneldi. Bu vesileyle ikisi arasındaki arkadaşlık bağı kuvvetlendi ve bu durum Saîd Paşa'nın daha sonraki pek çok kararını etkiledi.

Öğrenimini bitirip bahriye subayı olan Mehmed Said, Mısır bahriyesindeki basamakları geçerek babasının ölümünden

(1849) kısa bir süre önce Mısır donanması seraskeri oldu. Henüz genç yaşta iken Mısır vergisi konusunda görüşmeler yapmak üzere babasının fevkalâde elçisi sıfatıyla İstanbul'a gitti. Mısır meselesinin hal edilmesi üzerine padişaha teşekkür etmek için 1841'de babası tarafından tekrar İstanbul'a gönderildi. 6 Eylül 1842'de Fenerbahçe'de padişahın huzurunda icra edilen piyade, süvari ve topçu tâlimlerini görmek için tekrar İstanbul'a geldi. 1841 tarihli fermana göre Mısır valisinin verebileceği askerî unvanlar albay rütbesiyle sınırlı idi. Bu ziyaretinde kendisine deniz işlerindeki bilgisinden dolayı bahriye ferikliği rütbesi verildi.

Mısır valisi olan yeğeni I. Abbas Hilmi Paşa'nın 15 Temmuz 1854 tarihinde öldürülmesinin ardından verasette ekberiyet usulünü getiren 1841 tarihli ferman gereği Mısır'a vali tayin edilmesi gerekirken Abbas Paşa'nın oğlu İlhâmi Paşa'yı valiliğe getirmek isteyenlerin direnciyle karşılaştı. Sekiz gün kadar devam eden bir karışıklıktan sonra valilik görevine başladı ve kendisine Mısır valilerinin taşıdığı sadâret-i uzma rütbesi tevcih edilip (11 Eylül 1854) tayin beratı gönderildi. Bu arada âdet olduğu üzere Kasım 1854'te İstanbul'a giderek bağlılığını arzetti. Bu vesile ile sâdir olan Hatt-ı Hümâyun'da Mısır'da Tanzimat'ın uygulanmasında hâlâ bazı aksaklıkların bulunduğu hatırlatılarak bunların giderilmesi, ayrıca kanun ve nizamların icrası için beş altı kişiden oluşacak bir Meclis-i Cedid teşkil edilmesi istenmişti. Saîd Paşa vali olduğu sırada Kırım'da Osmanlı-Rus Harbi sürüyordu. O da selefi gibi bazı Mısır kuvvetlerini Kırım'a cepheye gönderdi. Mısır askerleri özellikle Silistre savaşında önemli başarılar elde etti. Bundan dolayı Abdülmecid, Mısır'ın bulundurableceği 18.000 askerin 30.000'e kadar çıkarılmasına göz yummuştu.

Batı tesirlerine açık bir kişiliğe sahip olan Saîd Paşa, gerek padişah tarafından kendisine verilen tâlimatlar icabı gerekse babasının Mısır'da başlattığı reformları hayata geçirme isteğiyle Mısır eyaletinde bir dizi islahat başlattı. Batılı finansörleri Mısır'a çekmek için 1854'te Mısır Bankası'nı kurdu. Ayrıca Ferdinand de Lesseps'e Kızıldeniz ile Akdeniz arasında Süveyş Kanalı'nı açma imtiyazını verdi. İcraatları ile bir taraftan Mısır'ı geliştirdiği kabul edilen Saîd Paşa'nın bu iki girişiminin ülkeyi Batı tehditlerine ve uluslararası çekişmelere açık hale getirdiği belirtilir. Abbas Hilmi Paşa zamanında başlatılan Kahire-İskenderiye demiryolunu tamamlayarak hiz-

mete açtı. Yabancı bir şirkete imtiyaz verip Kahire, İskenderiye ve Süveyş arasında telgraf hatları döşetti, demir yolunu da Süveyş'e uzattı.

1854 yılında Ferdinand de Lesseps'e verdiği Süveyş Kanalı imtiyazı Fransa, İngiltere ve Osmanlı devletlerinin itirazıyla karşılaştı, bu yüzden inşaat başlatılmadı. Said Paşa 1856'da bu imtiyazı yenileyip Süveyş Kanalı şirketinin kurulmasına imkân tanıdı. Ferdinand de Lesseps aldığı imtiyazı onaylatmak için birkaç defa İstanbul'a gitmesine rağmen başarılı olamadı. Paris Antlaşması'nın ardından oluşan atmosferden ve Fransa'nın muhalefetine çekmesinden sonra Osmanlı Devleti ve İngiltere'ye rağmen 1858 yılında şirket kurularak sermaye toplanmaya ve 1859 Nisanında kanalın kazılmasına başlandı. Said Paşa ayrıca Nil Nehir Taşımacılığı Şirketi imtiyazını da 1854'te Avrupalılar'a vermişti. 1857'de Mustafa Fâzıl Paşa'nın önderliğinde Mısır'ın ikinci nehir ulaşım şirketi olan Mecidiye Kumpanyası'nı kurdu. Özellikle demir yolu Süveyş'e uzatıldıktan sonra Süveyş Limanı büyük ticaret gemilerinin yanaşabileceği bir şekle döndü. Akdeniz'deki bir Mısır Limanı da onun adıyla anıldı (Port Said).

Öte yandan 1858'de Osmanlı Devleti'nin neşrettiği arazi kanunnâmesine paralel olarak "Saîdiye Lâyihası" diye tanınan kanunu çıkarıp Mısır çiftçilerinin mülk edinmesini mümkün kıldı. Çiftçilerin ürettiği mahsul üzerindeki devlet tekeline kaldırıp ziraatın gelişmesini sağladı. Ayrıca birtakım vergi ve angaryaları ilga edip halkın takdirini kazandı; daha önce açılmış, ancak zamanla dolmuş olan sulama kanallarını temizletti. Orduyu yeniden tanzim etti. Askerî rütbelerin ve maaşların verilmesini düzene koydu. Askerlik süresini kısaltarak zorunlu askerliği getirdi.

Mısır üzerinden idare edilmekte olan Sudan'a özel ilgi gösteren Said Paşa, babasının zamanından beri yapılamayan birçok ıslahatı burada da gerçekleştirdi. Valiliğinin akabinde Çerkez Ali Paşa'yı Sudan işlerinden sorumlu hâkim olarak tayin ettiği gibi kardeşi Halim Paşa'yı Sudan'a müfettiş tayin etti. Hartum'da yeni bir okul açtı. 1857'de kalabalık maiyetleriyle Sudan'ı ziyaret etti. Ahalinin müracaatını dikkate alıp birtakım vergileri kaldırdı. Ayrıca sahrada kontrol istasyonları ve konaklar kurdurarak posta hizmetlerini kolaylaştırdı. Köle ticaretini yasakladı ve uygulamayı kontrol etmek için Sobat nehri üzerinde askerî bir karakol tesis etti.

Mısır ve Sudan'da yaptığı idarî düzenlemelere rağmen Mehmed Said Paşa aynı özeni eğitimde gösteremedi. Babasının zamanında açılan birçok okul kapatıldı. Tıp mektebi gibi bazıları yeniden açıldıysa da eski seviyesine ulaşamadı. Buna karşılık askerî eğitimi geliştirmek amacıyla birtakım girişimlerde bulundu. Kahire'de Rifâa Bey'in (Rifâa et-Tahtâvî) nezâretinde Medrese-i Erkân-ı Harb adıyla bir okul ve 1857'de bir mühendishâne açtı. İskenderiye'de Medrese-i Bahriyye adlı bir denizcilik okulu kurdu. Onun tenkit edildiği en önemli ikinci mesele, Bâbüâlî'nin itirazlarına rağmen 1862 yılında Avrupa'dan % 7 faizle aldığı 3 milyon kûsur sterlinlik borçtur. Bu durum Mısır maliyesinin yabancıların kontrolüne girmesine yol açmıştır. İyi kalpli, hoşgörülü ve adaletperver olarak tanınan Mehmed Said Paşa 18 Ocak 1863'te İskenderiye'de vefat etti. Halka dönük pek çok icraat yapmasına karşılık idarede mutlakiyetçi bir yönetim benimsemişti. Buna rağmen iradesi zayıftı ve mütereddit bir kişiliğe sahipti. Onun sık sık fikir değiştirmesi Avrupalı danışmanlarının ve dostlarının istediklerini yaptırmalarına imkân tanımıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

C. Zeydân, *Meşâhîrû's-şarık*, Kahire 1902, I, 32; *Mısır Meselesi* (nşr. Bâbüâlî Hariciye Nezâret-i), İstanbul 1334, s. 32-33; Abdurrahman er-Râfî, *Asru İsmâ'il*, Kahire 1368/1948, s. 22-65; J. Marlowe, *A History of Modern Egypt and Anglo-Egyptian Relations: 1800-1953*, New York 1954, s. 62, 66-68, 72, 76, 90, 139; C. R. L. Beatty, *De Lesseps of Suez: The Man and His Times*, New York 1956, tür.yer.; *Political and Social Change in Modern Egypt* (ed. P. M. Holt), London 1968, s. 148-151, 173-174, 304-307, ayrıca bk. İndeks; P. J. Vatikiotis, *The History of Egypt*, London 1969, s. 56, 62, 71-73, 81, 83, 84, 87, 101-102, 120, 181; P. M. Holt, *Egypt and the Fertile Crescent*, London 1980, s. 193-196, 198-203, 205-206, 208; *The Cambridge History of Egypt* (ed. M. W. Daly), Cambridge 1998, II, 180-181, 186-189, ayrıca bk. İndeks; *Takvîm-i Vekâyi'*, sy. 229, İstanbul 15 Cemâziyelevvel 1257; sy. 231, 30 Receb 1258; sy. 510, 18 Zilhicce 1270; sy. 511, 6 Muharrem 1271; sy. 680, 5 Şâban 1279; sy. 681, 12 Şâban 1279; *Rûznâme-i Ceride-i Havâdis*, sy. 244, İstanbul 16 Rebiülâhîr 1278; Şinâsî Altundağ, "Sa'îd Paşa", *İA*, X, 86-89; C. E. Bosworth, "Sa'îd Paşa", *EI²* (İng.), VIII, 859-860.

ZEKERİYA KURŞUN

SAİD PAŞA, Eğinli (1831-1896)

II. Abdülhamid'in mâbeyin müşiri.

İzmit'e bağlı Çarşambapazarı'nda doğdu. İngiliz ve "Büyük" lakaplarıyla da anılır. Babası İzmit mütesellimliği görevinde iken vefat eden Eğinli Seyyid Mustafa Ağa'dır.

Mühendishâne-i Berrî-i Hümâyün'dan yüzbaşı rütbesiyle mezun oldu ve burada muallim yardımcılığına başladı (1852). Bu görevini sürdürürken müstakbel kayınpederi Tophâne Müşiri Fethi Paşa'nın arzı üzerine eğitimini tamamlamak için İskoçya'nın Edinburg şehrine gönderildi (Haziran-Temmuz 1854). Edinburg'da Wollwich Tophânesi, Waltham Baruthânesi, Enfield Tüfenkhânesi ve Greenwich Rasathânesi'nde uygulamalı eğitim gördü. 1860'ta Edinburg Üniversitesi'nden mezun oldu ve aynı yıl İstanbul'a döndü. Fethi Paşa'nın ilk eşinden olan kızı Güzide Hanım ile evlendi. Binbaşı rütbesi verilerek Mekteb-i Bahriyye'de görevlendirildi (11 Ağustos 1861). Ardından kendisine kaymakamlık rütbesi tevcih edilip (5 Ağustos 1863) Tophâne-i Âmire'nin İngiltere'den sipariş ettiği silâhların yapımına nezaret etmek üzere ertesi yıl bu ülkeye gönderildi. Burada Institution of Mechanical Engineers'e üye oldu. 1867'de İngiltere'den dönünce miralay oldu. Ertesi yıl Bahriye Meclisi üyeliğine getirildi. 1869'da mirlivâ rütbesini alarak Mekteb-i Bahriyye nâzırlığına tayin edildi. Okulların ders programını ve okutulacak kitapları tesbit için oluşturulan komisyonda görev aldı (1873). Daha sonra Tophâne-i Âmire Tecrübe ve Muâyene-i Ma'mûlât-ı Harbiyye Meclisi reisi oldu (1876).

Sultan V. Murad'ın tahttan indirileceği söylentilerinin yoğunlaştığı dönemde II. Abdülhamid cülûsunda kendisini mâbeyinde görevlendirmek için teklifte bulundu. Teklifi kabul ederek mâbeyin feriki oldu (2 Eylül 1876). Yaklaşan Osmanlı-Rus savaşında düşman ordusunun durdurulması amacıyla Çekmece ve Terkos gülleri önünde istihkâm yapılmasının gerekliliği konusunda padişaha telkinlerde bulunması Sadrazam Mütercim Rüşdü Paşa ile aralarının açılmasına yol açtı. Sadrazamın onu Sırbistan'la devam eden harp sebebiyle bu bölgeye göndermek için yaptığı girişimler II. Abdülhamid tarafından engellendi. II. Abdülhamid, bazı değişikliklerle kendisine sunulan Kânûn-ı Esâsî metni hakkında görüşlerini istediği Said Paşa, Başkâtip (Küçük) Said Bey ve Süleyman Paşa metninle ilgili düşüncelerini hazırladıkları bir lâyiha ile padişaha arz ettiler. Said Paşa'nın, Kânûn-ı Esâsî'nin padişahın şüphe ettiği kişiyi ülkeden sürebileceği şeklindeki 113. maddesinin kabulünün kanunu tamamıyla hükümsüz bırakacağı yolundaki görüşü padişahın nezdinde tesirli olmadı. Büyük devletlerin Bosna-Hersek ve